

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Waarden en wetenschap

Braembussche, A.A. van den

Citation

Braembussche, A. A. van den. (1981). Boekbespreking van: Waarden en wetenschap. *Acta Politica*, 16: 1981(3), 407-412. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452227>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452227>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

zich al zwak zijn en dan ook nog op veelal arbitrair aandoende wijze tot indexen worden samengesmeed. Men ziet door de bomen het bos van door elkaar heen gestrengelde takken niet meer; maar het willekeurige kappen en dan weer bundelen tot takkebossen helpt niet.

Een volgend punt van kritiek betreft de analyse van de structuur van maatschappelijke en politieke waarden door middel van het toepassen van factor-analyse. Afgezien van alle andere problemen bij het toepassen van deze techniek – waar ik hier niet op in zal gaan – is een absolute eis dat factor-analyse slechts mag worden toegepast op sets van variabelen waarop de antwoorden der respondenten *onafhankelijk van elkaar verkregen zijn*, dat wil zeggen: de response op het ene item moet onafhankelijk zijn van de response op het andere item. Dit is geen methodisch purisme, maar hangt direct samen met het factor-analytische model. Bij Heunks is daarvan geen sprake: van groepen van waarden – ik zie hier af van inhoudelijke kritiek – laat hij meestentijds de drie *meest* belangrijke en de drie *minst* belangrijke aangeven, hetgeen onderlinge onafhankelijkheid van de antwoorden onmogelijk maakt. Immers, als men de drie belangrijkste eenmaal heeft aangegeven dan is men niet meer 'vrij' om de belangrijkheid van de andere waarden aan te geven! Het probleem hierbij is dat men niet meer weet wat de resultaten – de verkregen factoren – theoretisch waard zijn: zij kunnen dan een artefact van de rangordeningsprocedure zijn.

Tenslotte, hoewel de auteur zich van dit probleem bewust is, moet bezwaar worden aangetekend tegen de over-all factor-analyse (over praktische alle in de studie opgenomen variabelen, inclusief allerlei achtergrond-variabelen zoals leeftijd, geslacht, opleiding etc.) waarmee de analyse wordt afgesloten. Het opnemen van achtergrond-variabelen bij een factor-analyse gaat wederom in tegen het factor-analytisch model, waarin geen (mogelijkerwijs) causale verbanden tussen de variabelen onderling mogen voorkomen – en in de eerdere analyse zijn nu juist deze (achtergrond) variabelen als mogelijkerwijs verklarend aangemerkt, hetgeen ook meestal – hoe onduidelijk de interpretatie veelal ook is – gedaan wordt bij dit soort onderzoek. Hoezeer het opnemen van deze achtergrondvariabelen de resultaten van de analyse kan hebben beïnvloed blijkt wel uit het feit dat vier van de zes factoren in termen van respectievelijk sociaal-economische klasse/opleiding, leeftijd, geslacht en godsdienst kunnen worden geïnterpreteerd. (Heunks noemt ze respectievelijk 'proletarisch versus geëmancipeerd' – doordat opleiding samenhangt met een voorkeur van immateriële waarden –, 'jong versus oud' – leeftijd hangt samen met burgerlijke staat, het aantal kinderen dat men heeft en het belang dat men hecht aan opleiding –, 'participerende man tegenover vrouw thuis' – mannen zijn meer lid van een vakbond, werken meer buitenshuis –, en 'kerkdorp tegenover Secular City'.) De overige twee factoren hebben te maken met autoritarisme (Heunks noemt dat 'behoudend tegenover vernieuwend') en tevredenheid (Heunks: 'politiek wantrouwen tegenover politiek vertrouwen').

Slotopmerkingen

In deze bespreking heeft het accent gelegen op de kritiek die op het werk van Heunks uitgeoefend kan worden. Toch wil ik niet afsluiten zonder, zoals ik in de aanvang al stelde, waardering uit te spreken voor deze studie. Heunks is de moeilijke worsteling met het weerbarstige materiaal althans niet uit de weg gegaan. Het leveren van kritiek is veel gemakkelijker dan het zelf beter te doen, zeker op het begripsmatig uiterst complexe en glibberige terrein waarop de auteur zich heeft be-

geven. Heunks kan het hoofd ternauwernood boven water houden, wellicht juist doordat hij op sommige plaatsen in het boek (bijvoorbeeld Hoofdstuk 3, waar hij de hem vertrouwde vervreemdingsproblematiek meer theoretisch en analytisch te lijf gaat) interessante, zij het niet geheel nieuwe, beschouwingen ten beste blijkt te kunnen geven. Wellicht is het paradoxaal genoeg juist zo gelopen dat hij door een te grote 'eerbied' voor het begrippenapparaat zoals dat in de literatuur naar voren komt, in het empirisch onderzoek te weinig aanknopingspunten daarvoor heeft kunnen vinden. Zoals eerder opgemerkt: het betreffende onderzoeksterrein lijkt begripsmatig her-ijking en sanering te behoeven voordat met vrucht empirisch onderzoek kan worden gedaan. Heunks is daar helaas niet aan toegekomen. De analyse gaat daardoor voor een deel meer de mist in dan nodig was geweest. Wellicht kan Heunks zich herstellen in de vervolgstudie, want, zoals het ook hoort, deze studie heeft – als de aankondiging van de auteur niet te voorbarig is gebleken – reeds een vervolg gekregen: dezelfde mensen zijn in 1980 opnieuw ondervraagd. Hopelijk volgens een zo optimaal mogelijke replicatie-opzet!

C. P. Middendorp

E. E. G. Vermeulen, *Waarden en geschiedwetenschap*, Assen, Van Gorcum, 1978.

Het boek van Vermeulen behandelt één van de meest omstreden problemen uit de theoretische geschiedenis, met name het vraagstuk in welke mate de geschiedwetenschap waardebetrokken is. Men zou de probleemstelling nog nader kunnen preciseren en wel als volgt: gegeven de waardebetrokkenheid van de historische kennis, is waardevrijheid dan überhaupt mogelijk en wenselijk? Vermeulen is uitgegaan van een drietal auteurs die volgens hem de enige historici in Nederland zijn die dit vraagstuk op een min of meer afgeronde wijze hebben behandeld. Interessant hierbij is dat deze drie auteurs verschillende instellingen hebben verdedigd ten aanzien van het waardenprobleem. Zo argumenteerde H. W. von der Dunk, hierin D. Jonker bekritiserend, dat de eis tot waardevrijheid in de geschiedwetenschap niet enkel onmogelijk, maar zelfs ongewenst is. Waardevrijheid in de geschiedwetenschap is onmogelijk omdat het beschrijven van menselijke acties *enkel* in relatie tot een waardenpatroon kan plaatsgrijpen. Het is enkel dankzij zijn '*waardenpatroon*', 'het eigen wereldbeeld' dat de historicus de chaotische wirwar van feiten tot een *zinnol* geheel kan verenigen, dat hij ze kan *interpreteren*. Waardevrijheid is volgens Von der Dunk ook niet gewenst omdat, aangezien de geschiedwetenschap onvermijdelijk waardebetrokken is, het streven naar waardevrijheid met een ken-ideaal overeenstemt dat in strijd is met het 'wezen' of de 'oer-stelling' van de geschiedwetenschap. Indien men zulks nastreeft dan poogt men de historische kennis 'tot iets te maken, wat ze qualitate qua niet kan zijn'.

A. G. Weiler neemt in feite een tussenpositie in. Enerzijds accepteert hij, zoals Von der Dunk, dat de historische kennis onvermijdelijk waardebetrokken is, anderzijds echter pleit hij, tegenover Von der Dunk en samen met Brands, voor een onthouding van waardeoordelen in de geschiedwetenschap. Voor Weiler verschaffen waardeoordelen geen bijkomende informatie over het object van onderzoek, zij voegen slechts iets toe dat enkel te maken heeft met de subjectieve stellingname van de historicus. Waardeoordelen zijn derhalve irrelevant, want subjectief en dogma-

tisch, en dienen zoveel mogelijk achterwege te worden gelaten. De tussenpositie van Weiler komt het best als volgt tot uiting. Enerzijds impliceert volgens hem de onvermijdelijke waardebetrokkenheid van de historische kennis niet dat het ideaal van waardevrijheid moet worden opgegeven. *Waardebetrokkenheid* impliceert geen *waardeonderschrijving*. Anderzijds gaat hij, zoals Von der Dunk, uit van een humanistische visie, en stelt hij dat de historicus moet beschrijven en verklaren 'hoe humaniteit in een lang proces vorm heeft gekregen, en welke misverstanden dat proces hebben vertraagd'. Het onderscheid tussen waardebetrokkenheid en waardeonderschrijving berust op het preliminaire onderscheid tussen *evaluatieve oordelen* en *waardeoordelen*. Een evaluatief oordeel is een oordeel over wat belangrijk en relevant is, een waardeoordeel daarentegen is een oordeel dat moreel van aard is. Op dit niveau van analyse redt Weiler het ideaal van waardevrijheid door enkel evaluatieve oordelen als wetenschappelijk toelaatbaar te beschouwen en (morele) waardeoordelen als onwetenschappelijk en dogmatisch af te wijzen. Op een tweede niveau van analyse redt Weiler het ideaal van waardevrijheid door het relevantie-probleem en de door hem voorgestelde opgave van de geschiedwetenschap, als in 'metawetenschap' gefundeerd te zien. De 'metawetenschappelijke fundering', laat Weiler toe nu toch een aantal waardeoordelen uit te spreken met betrekking tot het emancipatorische karakter van de geschiedwetenschap, anderzijds blijft hij angstvallig pomen dat, hoewel de *betrokkenheid* van de geschiedwetenschap op actuele, emancipatorische vraagstukken legitiem is, de 'antwoorden langs strikt wetenschappelijke weg gevonden moet worden'.

M. Brands poneert, zoals Weiler overigens, dat waardeoordelen geen 'object-informatie' verschaffen die in se verwerpelijk zijn. Eveneens geeft Brands toe dat waardebetrokkenheid geen waardeonderschrijving impliceert. Maar op verschillende punten neemt hij een ietwat extremer standpunt in dan Weiler. Allereerst acht Brands het waardeprobleem niet meer zo relevant, omdat de geschiedwetenschap sinds Weber en vooral sinds W.O. II haar aandacht steeds meer heeft toegeëpit op collectiviteiten en processen van structurele aard, in plaats van op 'grote individuen' en evenementen van korte duur. Het waardeprobleem, zo betoogt hij, is intiem verbonden met 'een op het handelend individu geconcentreerde, individualistische opvatting van de sociale werkelijkheid' en heeft aan relevantie ingeboet nu aan het historisch proces een relatieve autonomie wordt toegekend die ten dele aan de bewuste planning van individuen ontsnapt. Brands beroept zich op de ontwikkeling van de historische kennis om als criterium te stellen dat die historische theorie de voorkeur verdient die het meest omvattend is, het meest universaliseert of totaliseert, en derhalve ook de grootste verklaringswaarde bezit. De kwaliteit van historische kennis wordt door haar algemene geldigheid bepaald en daarom dienen waardeoordelen, zij het dat ze slechts impliciet aanwezig zijn, zoveel mogelijk *herkenbaar* te worden gemaakt. *Normatief geladen termen*, zoals 'emancipatie' en 'coöperatie', acht Brands wetenschappelijk ontoelaatbaar, terwijl *karakteriserende termen*, zoals 'toenemende wederzijdse onafhankelijkheid' volgens hem wel wetenschappelijk aanvaardbaar zijn. Blijkbaar doet Brands, net zoals Weiler, op metawetenschappelijk niveau normatieve uitspraken. Dit komt het meest markant tot uiting wanneer hij stelt dat wetenschap moet bijdragen tot de vervulling van de 'liberaal-democratische voorwaarden' zonder dewelke zij niet kan 'bestaan en gedijen'. De geschiedwetenschap dient volgens Brands een dergelijk 'liberaal-democratisch' klimaat te bevorderen: 'Dit is een vorm van engagement, een begrensde politiek mandaat, waar de geschiedwetenschap voor behoort te staan'.

Het boek van Vermeulen is bijna geheel gewijd aan een kritische bespreking van de hierboven geschetste standpuntbepalingen. Hierbij wordt in het bijzonder het taalgebruik van de besproken auteurs op de korrel genomen, dank zij aanwending van wat Vermeulen 'begripsanalyse' noemt. Begripsanalyse is zeer zeker niet nieuw als wijsgerige methode. Reeds in de dertiger en veertiger jaren stelde G. Ryle de 'conceptuele analyse'¹ voor die volgens hem een dubbele functie vervulde. Enerzijds diende zij de categoriefouten bloot te leggen, waaraan taalgebruikers zich schuldig plegen te maken; tezelfdertijd echter diende zij tevens een systeem van juiste categorisering in de hand te werken. Begripsanalyse beoogt dus zowel een negatief-therapeutisch als een positief-constructief doel.² Daar waar Ryle categoriefouten aan het licht bracht door op structurele en functionele verschillen te wijzen, en dus duidelijk geformuleerde en herkenbare criteria toepaste die tot een meer juiste begripsvorming aanleiding gaven, maakt Vermeulen het ons niet gemakkelijk de criteria te preciseren waarop hij zich baseert om sommige van de door hem geanalyseerde termen en uitspraken als categoriefouten te bestempelen. Toch is begripsverheldering in bovenstaande zin duidelijk de centrale doelstelling geweest van Vermeulen. Met betrekking tot Von der Dunks karakterisering van het begrip 'waardevrij' als 'tijdloos' merkt Vermeulen allereerst op dat hier onder 'tijdloos' kennelijk 'continu in de tijd' wordt verstaan. Hij beroept zich hier op de uitspraak van Von der Dunk waarin deze de wetenschap als tijdloos kenmerkt, omdat haar inzichten pretenderen het eenmalige geval te overschrijden en voor 'vandaag en morgen' te gelden. Tegelijkertijd identificeert Von der Dunk de term waardevrij ook met 'universeel geldig'. In verband hiermee merkt Vermeulen dan eensklaps op: 'Een voor mij onbegrijpelijke tegenspraak in de standpuntontwikkeling van v. d. D. blijft dat hij "tijdloos" genoemde continuïteit en universaliteit tussen de in de tijd verdeelde waarderende geschiedinterpretaties wél mogelijk acht maar continuïteit en universaliteit tussen over tijden en mensen verdeelde particuliere waarden niet. Hij gebruikt het begrip waarde in de zin van particularistische subjectivistische geheel in een bepaalde tijd besloten blijvende waarde'. Deze particularistische, subjectivistische, 'tijdgebonden' karakterisering van het begrip waarde staat, aldus Vermeulen, het universaliseren en objectiveren van waarden bij Von der Dunk in de weg. Het is niet gemakkelijk te achterhalen wat Vermeulen hier als criterium hanteert om Von der Dunk een categoriefout aan te wijzen. Blijkbaar constateert Vermeulen dat Von der Dunk enerzijds in zijn artikel betoogt dat de historische kennis onlosmakelijk is verbonden met waardeoordelen, en dus in wezen niet 'universeel-geldig' kan en mag zijn, dat de historische kennis wordt gekenmerkt door haar onvermijdelijke historiciteit, en dus in wezen niet 'tijdloos' kan en mag zijn, maar anderzijds op het eind van zijn artikel een totaal relativisme afweert door te pomen dat de tegenstelling subjectief objectief niet mag verabsoluteerd worden, en daarom een 'totaal subjectivisme en relativisme' even ondenkbaar is als een 'niet subjectieve objectiviteit'. Wat Vermeulen vooral dwars zit is dat Von der Dunk deze niet te verabsolueren polariteit tussen subjectiviteit en objectiviteit slechts *poneert* en niet beargumenteert. De wijze waarop 'intersubjectief algemeen geldende kennis' ons voor een absoluut relativisme kan behoeden, wordt door Von der Dunk niet gedemonstreerd. De categoriefout die Von der Dunk volgens Vermeulen begaat, is echter *niet* gelegen in het feit dat hij de polaire tegenstelling subjectief-objectief suggereert, want op deze idee is juist een groot deel van zijn eigen argumentatie gebaseerd, maar wel in het feit dat Von der Dunk blijkbaar enerzijds ervan uitgaat dat waarden particulier zijn en derhalve niet voor intersubjectieve kri-

tiek en algemeengeldigheid vatbaar zijn, anderzijds echter een beroep doet op intersubjectieve kritiek om een totaal relativisme af te weren. Volgens Vermeulen, en dit blijkt vooral uit zijn verdere argumentatie, is het niet gewettigd waardeoordelen en feitelijke oordelen te onderscheiden op grond van de these dat waardeoordelen *niet* intersubjectief controleerbaar en feitelijke oordelen dat *wel* zijn. Waardeoordelen kunnen evengoed als feitelijke oordelen *adogmatisch* d.w.z. door intersubjectief controleerbare procedures, op hun geldigheid worden getoetst. Aan deze voorwaarde wordt volgens Vermeulen voldaan wanneer men waarden, net zoals feiten, aan een begintwijfel onderwerpt. Weiler en Brands maken volgens Vermeulen precies de denkfout, of zo men wil, de *categoriefout*, aan waarden het vermogen tot een adogmatische begintwijfel te ontzeggen, terwijl aan feiten dit vermogen wel wordt toegekend. Indien men alle waarden als inherent dogmatisch verwerpt, dan moet men volgens Vermeulen metawetenschappelijk terugnemen wat men eerst als onwetenschappelijk heeft verworpen, zoals dit bij Weiler en Brands lijkt te geschieden. *Waardevrijheid*, zo volgt als conclusie (en als resultaat van een juistere categorisering?) is *noodzakelijkerwijs adogmatisch en bestaat uit het onder begintwijfel stellen van alle oordelen, feitelijke én waardeoordelen, binnen de polaire tegenstelling subjectief-objectief*.

De bezwaren tegen Vermeulens analyse zijn tamelijk evident. Ten eerste is de opzet, om dank zij een begripsanalyse aan te tonen dat het debat door een terminologische verwarring onnodig wordt bemoeilijkt, slechts zeer gedeeltelijk geslaagd. Inderdaad introduceert Vermeulen in zijn comparatieve benadering van de drie standpuntbepalingen nu juist *zélf* een overdaad aan begrippen, die om een dringende precisering en nadere omschrijving vragen, zodat in zijn boek meer en onbezonnen wordt gegoosd met termen dan dit bij de door hem op dit punt bekritiseerde auteurs het geval is! Het boek wemelt van de termen en begrippen als 'vermetafysering', 'zijnswaarde', 'kenwaarde', 'waardebetrokken waarderend', 'essentieel adogmatisch', 'feitelijk contingent', 'subcontrair tegengesteld', 'ontmetafysering van wezen', enz. . . ., en het lijkt me voor een begripsanalist allesbehalve overtuigend, wanneer deze in een slotopmerking verklaart: 'Al deze begrippen op de meest gewenste betekenis te onderzoeken was in het bestek van dit boek onmogelijk'. Vermeulen had beter *minder* termen gehanteerd, en bij introductie van zijn termen deze zorgvuldig gedefinieerd, teneinde zelf terminologische vaagheden te voorkomen. *Ten tweede* is de opzet om dank zij een begripsanalyse tot een juistere categorisering te komen, ook niet geslaagd te noemen. Niet enkel is de eigen standpuntbepaling bijna onontwarbaar verweven met de kritische bespreking van de drie genoemde auteurs, maar Vermeulen presteert zelf niet wat hij ten overvloede aan deze auteurs verwijt. Von der Dunk verwijt hij dat hij de polariteit van objectief-subjectief slechts *poneert*, niet demonstreert. Weiler en Brands wrijft hij aan dat ze met betrekking tot waarden 'eindtwijfel' en dus onthouding van waardeoordelen *bepleiten*, maar dit niet aantonen. Welnu, ook voor wat betreft de sleutelbegrippen 'adogmatische waardevrijheid' en 'polariteit tussen objectiviteit en subjectiviteit' toont Vermeulen zelf niet aan, maar poneert op zuiver aprioristische wijze. Het enige wat hij min of meer aantoonst is dat Weiler en Brands het toch niet, zij het dan op metawetenschappelijk niveau, zonder waardeoordelen kunnen stellen. En op dit vlak ken ik aan het boek wel enige verdienste toe. Vermeulens alternatieve conceptie houdt slechts in dat men de tegenstellingen tussen feit en norm, objectiviteit en subjectiviteit niet langer als onherleidbaar, maar in een 'dialectische eenheid' van 'polaire tegengestelden' gaat zien. Deze alternatieve visie blijft echter erg program-

matisch en kan niet als een, zoals dit op de boekomslog heet, 'onomwonden en origineel beargumenteerd antwoord' worden beschouwd. Teveel wacht op nadere *explicitering* en *systematisering*. Zo blijft bijvoorbeeld na de lectuur van het boek de vraag geheel open of er nu een *formele identiteit* is tussen feiten en normen, en zo ja, hoe deze identiteit aan de hand van empirisch onderzoek nu eigenlijk kan worden geïllustreerd? Een beroep doen op adogmatische begintwijfel, ontslaat de auteur niet van het probleem of normen op *dezelfde* (of op een andere) *wijze* als (dan) feiten gefalsificeerd kunnen worden. Persoonlijk denk ik dat precies enkel een empirische studie van hoe normenstelsels in de geschiedwetenschap fungeren, hier enige uitkomst kan bieden.³ Waarden als 'onwetenschappelijk' buiten spel plaatsen, remt de empirische studie van waardensystemen af en heeft niet enkel tot gevolg dat waardeoordelen toch nog, zij het onbewust in de wetenschap of metawetenschap, ongecontroleerd aan bod komen, maar remt ook een empirische studie van waardensystemen af, die ons iets zou kunnen leren over de wijze waarop waardeoordelen in het historisch kennisverwervingsproces fungeren.⁴ Tegenover de aloude dichotomie tussen feit en norm de 'polariteit van subjectiviteit en objectiviteit' peneren, is een denkfout begaan die door Fischer de 'fallacy of counterquestions' wordt genoemd: 'an attempt at a revision which becomes merely a mindless inversion of an earlier interpretation and a reiteration of its fundamental assumptions'.⁵ De herhaling van de fundamentele vooronderstellingen komt in de studie van Vermeulen het meest markant tot uiting in het feit dat hij normen toch als essentieel der geschiedenisstudenten tot 'Existenzerhellung' zal beantwoorden. Intussen blijft subjectief opvat, in het laatste hoofdstuk het dichtst de subjectivistische notie van Von der Dunk benadert en een pleidooi houdt voor een meer tot 'existentiële ont-plooiing bijdragende relevantie van historisch onderzoek', die aan de behoefte onmen in het vage tasten omtrent de vraag op welke wijze waarden een cognitieve dimensie bezitten, die de stelling van Weiler en Brands, dat waarden geen object-informatie verschaffen, daadwerkelijk zou kunnen ontzenuwen.

Tenslotte dient ook de bruikbaarheid van het boek voor het onderwijs ernstig betwijfeld te worden, niettegenstaande de veelbelovende opmerkingen hieromtrent op de boekomslog. Zo is de aansluiting die door Vermeulen bij de traditie van theoretische geschiedenis in Nederland wordt gezocht, en die vooral in ellenlange noten is verwerkt, nauwelijks in de eigenlijke tekst geïntegreerd. Dit geeft het werk een wat chaotisch karakter. De onduidelijke begripsvorming en het feit dat de toegevoegde register van begrippen nauwelijks verheldering verschaft, hebben tot gevolg dat het boek moeilijk leesbaar en onderwijskundig moeilijk hanteerbaar is.

A. A. van den Braembussche

Noten

1. Cfr. zijn 'Categories', Proceedings of the Aristotelian Society, 38, 1937-38 (blz. 189-206). G. Ryle heeft zijn conceptuele analyse het meest succesvol toegepast op het 'mind-body problem', zie het bekende *The Concept of Mind*, London, Hutchinson, 1949.
2. Cfr. Nuchelmans, G., *Overzicht van de analytische wijsbegeerte*, Utrecht-Antwerpen, Het Spectrum, 1971 (blz. 194).
3. Zie bijvoorbeeld: Abelson, R., 'The Structure of Belief Systems', in Schank and Colby (Eds.), *Computer models of Thought and Language*, San Francisco, Freeman, 1973 (blz. 288-93); Charbonnel, J. G., 'Politics: Automated Ideological

Reasoning, Cognitive Science, 2, 1978 (blz. 27-51). Beide auteurs bestuderen d.m.v. geprogrammeerde simulatie het ideologisch denken.

4. Cfr. Roig, Ch., 'Réflexions sur les propriétés structurelles du discours idéologique', in: Duprat, G. (dir.), *Analyse de l'idéologie*, Paris, Ed. Galilée, 1980, blz. 47: 'Pour venir à bout de l'idéologie, il faut la connaître scientifiquement pouvoir la formuler scientifiquement'.

5. Cfr. Fischer, D. H., *Historians' Fallacies*, London, Routledge & Kegan, 1971, (blz. 28).

A. F. P. Wassenberg (red.), **Netwerken: organisatie en strategie**, Meppel, 1980

Eén van de belangrijkste grondtrekken van moderne maatschappijen is de verorganiseren van alle mogelijke belangen. Wie in Nederland (en andere landen) gehoord wil worden, verenigen zich met andere burgers in een belangengroep of actiegroep. Ook voor het uitoefenen van een beroep zijn vele burgers aangewezen op organisaties. Met het groeien van het aantal organisaties neemt de complexiteit van de maatschappij toe. Voeg daarbij de veronderstelling van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, dat deze organisaties steeds afhankelijker worden van elkaar, en men heeft het uitgangspunt van de auteurs van de bundel *Netwerken: organisatie en strategie*.

De bundel bevat een zestal beschouwingen en drie praktijkgevallen van netwerken tussen individuele organisaties. A. F. P. Wassenberg geeft in een algemeen hoofdstuk een sociologische benadering van de vraag waarom en wanneer netwerken ontstaan. C. A. de Feyter behandelt de vraag waarom in het strategiedenken de effecten van invloeden van buiten de organisatie zijn verwaarloosd. J. Kooiman belicht de bestuurlijke voorwaarden waaronder van effectieve netwerkbesturing sprake is. J. J. van Duyn benadert de vraag van het waarom en wanneer van het ontstaan van netwerken vanuit macro-economisch perspectief en J. Edelman Bos zet het functioneren van netwerken in een strategisch perspectief. In drie rapporten over praktijkgevallen wordt een poging gedaan de theoretische veronderstellingen uit het eerste deel toe te passen op de problemen van herstructurering in enkele bedrijfstakken, de reorganisatie van het stelsel van sociale verzekering en de regionale stimuleren van industriële innovatie.

De aanleiding tot het schrijven van de bundel was een onderwijsopdracht en het moet gewaardeerd worden dat hiermee de inhoud van een deel van het onderwijsprogramma van de Interfaculteit Bedrijfskunde (Delft) naar buiten is gebracht. In het kader van hun postkandidaatsopleiding in de bedrijfskunde volgen de studenten een interdisciplinair onderwijsprogramma, waarin zowel het interne functioneren van organisaties als de externe betrekkingen van organisaties aan de orde komen. De onderhavige bundel stamt uit het deel van het onderwijsprogramma dat de externe relaties van organisaties belicht. De belangrijkste vooronderstelling van het Delftse programma is dat de bestudering van alleen interne processen en structuren van organisaties nauwelijks zin heeft, als daarbij niet ook de zogenaamde 'omgeving' van de organisatie of enger omschreven: van de onderneming aan de orde komt.

De auteurs stellen dan ook in hun inleiding dat 'het steeds lastiger (lijkt) te worden allerlei beleidsvraagstukken vanuit het perspectief van afzonderlijke organisa-

ties te behandelen . . . Is het doenlijk om vanuit individuele organisaties, vanuit hun interne structurele eigenaardigheden en solistische strategieën, de gevolgen voor de samenleving te traceren of moeten we juist de macro-omgeving in kaart brengen om iets zinnigs over de "respons" van individuele organisaties te kunnen opperen?' (p. 9).

Deze vraag willen de auteurs eigenlijk niet beantwoorden. Macro-ontwikkelingen achten zij te anoniem, te grootschalig om herleidbaar te zijn tot individueel organisatiegedrag, terwijl micro-ontwikkelingen het gevaar lopen in het 'ongesorteerde' geheel te verdampen en 'dus onverklaard te blijven'. Daarom concentreren de auteurs zich op het zogenaamde meso-niveau van analyse, want daar laten macro-ontwikkelingen zich 'verkorten' tot de concretere gedaante van traceerbare verwechtingen tussen organisaties en waar, andersom micro-ontwikkelingen zich laten 'verlengen' tot transacties-in-de-tijd, over-de-grenzen-van-afzonderlijke-organisaties heen' (p. 9). Dat betekent in concreto dat het object van onderwijs en onderzoek niet is de scheepswerf Verolme, doch de gehele bedrijfstak.

Dit vormt op zich een interessant uitgangspunt voor onderzoek en onderwijs. Een parallel zou men kunnen zien in de economie waar de aandacht van micro-economie en macro-economie uitgebreid is naar wat wel 'industrial economics' wordt genoemd. Macro-economen bestuderen dan niet de Nederlandse economie als geheel, maar concentreren zich op sectoren of facetten, bijvoorbeeld de sector chemie als motor voor de Nederlandse economie of het facet innovatie. Ook in de bestuurskunde kan men vaststellen dat er meer aandacht komt voor de totstandkoming en de uitvoering van beleid op lokaal en provinciaal niveau. Meer en meer verlaat men het uitgangspunt van 'de' overheid die 'een' beleid voert: de uitkomsten van delen van beleid zijn veel meer afhankelijk van wat betrekkelijk onafhankelijke organisaties in overheid en private sector doen, het gebied van de zogenaamde interorganisationale betrekkingen.

Voor een vruchtbaarder bestudering van deze interorganisationale betrekkingen introduceren de auteurs van *Netwerken* het begrip meso-analyse. Het is de vraag wat wij daarmee gewonnen hebben. Voor de bestudering van de totstandkoming van beleid in individuele organisaties (hetzij ondernemingen, hetzij departementen van algemeen bestuur) zijn alleen interne variabelen niet voldoende. Aan de ene kant zijn er macro-ontwikkelingen, zoals de prijsverhoging van ruwe aardolie, die zich snel, concreet en relevant laten vertalen naar de individuele onderneming toe. Aan de andere kant kan een micro-ontwikkeling, zoals de beslissing een fabriek uit te breiden, 'verlengd' worden zonder dat daarvoor een meso-niveau behoeft te worden onderscheiden: de beslissing van een ondernemer in Rijnmond te investeren gaat vergezeld van uitvoerige contacten met de diverse ambtenaren en politici van verschillende departementen en op verschillende niveaus.

Het wordt uit de bundel *Netwerken* niet duidelijk wat nu precies de veronderstelde meerwaarde is van de meso-analyse. Zou het iets te maken kunnen hebben met voordelen van schaalvergroting, uitwisseling van informatie, onderhandeling of samenwerking? Over dat alles blijven de auteurs nogal vaag. Men kan bijvoorbeeld stellen dat de besluitvorming op meso-niveau heel anders verloopt dan in individuele organisaties. Kooiman stelt in zijn bijdrage dat het traditionele besluitvormingsmodel 'waarin rationaliteit een belangrijke rol speelt', bij netwerken in het geheel niet opgaat (p. 80). Met deze constatering gaat hij echter voorbij aan het feit dat de descriptieve waarde van dit model ook voor individuele organisaties betrekkelijk gering is.